

Hüseyin Ahmed'in bazı makaleleri şunlardır: "The Historiography of Islam in Ethiopia" (*Journal of Islamic Studies*, III/1 [Oxford 1992], s. 15-46); "Trends and Issues in the History of Islam in Ethiopia" (*Islam in Africa: Proceedings of the Islam in Africa Conference*, ed. Nur Alkali v.dğr., Ibadan 1993, s. 205-220); "Islam and Islamic Discourse in Ethiopia (1973-1993)" (*New Trends in Ethiopian Studies: Papers of the 12th International Conference of Ethiopian Studies*, ed. Harold G. Marcus, Lawrenceville 1994, I, 775-801); "Islamic Literature and Religious Revival in Ethiopia (1991-1994)" (*Islam et sociétés au sud du Sahara*, XII [Paris 1998], s. 89-108); "Reflections on Historical and Contemporary Islam in Ethiopia and Somalia: a Comparative and Contrastive Overview" (*Journal of Ethiopian Studies*, XL/1-2 [Addis Ababa 2007], s. 261-276); "Waqf-land in Nineteenth-Century Wällo (Ethiopia)" (*Land, Literacy and the State in Sudanic Africa*, ed. Donald Crummey, Trenton / Asmara 2005, s. 241-250); "The State and Islam in Ethiopia, 850-1995 A.D." (*Islamic Civilisation in Eastern Africa*, ed. Abdu B.K. Kasozi and Sadik Ünay, Istanbul 2006, s. 39-60); "Coexistence and/or Confrontation?: Towards a Reappraisal of Christian-Muslim Encounter in Contemporary Ethiopia" (*Journal of Religion in Africa*, XXXVI/1 [Leiden 2006], s. 4-22) (diğer çalışmaları için bk. Gori, s. 217-221).

BİBLİYOGRAFYA :

R. S. O'Fahey, *Arabic Literature of Africa: The Writings of the Muslim Peoples of Northeastern Africa*, Leiden 2003, III/A, s. 126-127; I. M. Lewis, "Islam in Nineteenth-Century Wallo, Ethiopia: Revival, Reform and Reaction, by Hussein Ahmed, Leiden: Brill, 2001", *Journal of Islamic Studies*, XV/1, Oxford 2004, s. 107-108; E. Ficquet, "Hussein Ahmed, Islam in Nineteenth-Century Wallo, Ethiopia. Revival, Reform and Reaction, Leiden-Boston-Köln, Brill (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia, 74), 2001, 232 p.", *Cahiers d'études africaines*, XLIV/175, Paris 2004, s. 700-702.

CENGİZ TOMAR

HÜSEYİN HOCA

Ebû Abdillâh
el-Hâc Hüseyin b. Ali
b. Süleymân el-Hanefî
(ö. 1145/1732)

**Tunuslu devlet adamı
ve tarihçi.**

1077 (1666) yılında Tunus'ta doğdu. Büyük ihtimalle Türk asıllı olup hakkında fazla bilgi yoktur. Gençlik yıllarında Zeytûne

Camii'nde ve Tunus'taki medreselerde Mustafa b. Abdülkerîm, Ebû'l-Abbas Ahmed Burnâz, Ebû'l-Hasan Ali es-Sûfî, Muhammed es-Sagîr Dâvûd, *Nûrû'l-izâh*'i okuduğu Muhammed Muhtâr b. Receb el-Hanefî ve Ebû Abdullah Muhammed Zeytûne el-Münestîrî gibi âlimlerden dinî ilimlerin yanı sıra mantık ve dil dersleri aldı. Mansûr en-Neşşâr, Muhammed el-Âbid gibi tarikat şeyhlerinin sohbetlerine katıldı. Kendisi de bazı talebeler yetiştirdi; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali Azzûz es-Sûfî ondan çok faydalandığını söyler (Mahfûz, II, 250). 1689'da yakalandığı humma sebebiyle tedavi görmek üzere İtalya'ya gitti. Yolculuğu sırasında ilâç yapımı ve bitkisel ilâçlar konusunda doktor ve eczacılarla görüştü, onlardan özellikle kınakınayla ilgili bilgi almaya çalıştı. Bu ilâç sayesinde şifa bulduktan sonra Tunus'a döndü. Beraberinde getirdiği kınakına kabuklarıyla, aralarında hocası Ebû'l-Hasan Ali es-Sûfî'nin oğlu Ebû Abdullah Muhammed'in de olduğu bazı kişileri tedavi etti (*el-Esrârû'l-kemîne*, s. 32). Ayrıca bu konuda öğrendiklerinden ve getirdiği bir risâleden hareketle *el-Esrârû'l-kemîne fî ahvâlî'l-kînekîne* adlı bir risâle kaleme aldı.

Hüseyin Hoca, Murâdîler'in yıkılışına yol açan karışıklıkların yaşandığı dönemde 1106 (1694) yılında Mehmed Bey tarafından divan kâtipliği görevine getirildi. Mehmed Bey'in önce birkaç defa kendisini Türkçe mektuplar yazdırmak için çağırdığını, daha sonra resmen görevlendirdiğini söyler (*Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân*, s. 299). Bu görevini Hüseyinler'in kurucusu Hüseyin Paşa zamanına kadar (1137/1724) devam ettirdi ve ona en yakın devlet adamları arasına girdi. Hatta bu yakınlık dolayısıyla kendisine kin besleyen Ali Paşa'nın ondan alamadığı intikamını daha sonra oğlundan aldığı bildirilir.

1111'de (1699) hac yolculuğuna çıkan Hüseyin Hoca dönüştü uğradığı Kahire'de birkaç yıl kaldı. Burada Ebüssuûd'un tefsirine geniş bir hâşiye yazan Muhammed Zeytûne ile tanıştı ve ondan faydalandı. 1125 (1713) yılındaki ikinci hac seyahatinden dönerken Dımaşk'a gitti. Dımaşk'ta Seyyid el-Hisfî ve Abdülganî en-Nablusî gibi âlimlerle görüşüp onlardan da yararlandı. Ardından Filistin'e geçerek Kudüs ve el-Halîl şehirlerini ziyaret etti; Kahire üzerinden Tunus'a döndü. Hüseyin Hoca 1145'te (1732) vefat etti; onun 1169'da (1755-56) öldüğü de söylenir. Âbid ve zâhid kişiliğiyle tanınan Hüseyin Hoca

Türkçe, Arapça ve Farsça yanında İtalyanca da biliyordu. Devlet mütercimi ve tarihçisi sıfatıyla bilhassa Hüseyin Paşa zamanında sarayda önemli devlet adamları arasına girmiştir. Devletler arası antlaşmalarda etkili olması dolayısıyla bazı Batı kaynaklarında Tunus Dışişleri bakanı olarak gösterilmektedir (*el-Esrârû'l-kemîne*, neşredenin girişi, s. 13).

Eserleri. 1. *Beşâ'iru ehli'l-îmân bi-fütû-tûhâti Âli 'Osmân*. Muslihuddîn-i Lârfî'nin Farsça umumi bir tarih olan *Mir'âtü'tü'l-edvâr ve mirkâtü'l-aḥbâr* adlı eserinin bazı bölümleri Hoca Sâdeddin Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmişti; *Beşâ'ir* bu çevirinin Osmanlı tarihine ayrılan kısmının Arapça tercümesidir. Hüseyin Hoca, Yavuz Sultan Selim dönemiyle sona eren eseri, Kutbüddin en-Nehrevâlî'nin *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beyillâhi'l-ḥarâm*'ı ve İbn Ebû's-Sürur el-Bekrî'nin *Nuşretü ehli'l-îmân bi-târîhi Âli 'Osmân*'ı başta olmak üzere Osmanlı tarihiyle ilgili çeşitli eserlerden faydalanıp III. Ahmed dönemine kadar getirmiştir (*Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân*, neşredenin girişi, s. 69). Bir mukaddime ile yirmi üç bölümde meydana gelen eserin mukaddimesinde Osmanlılar'ın mensup olduğu Türk kabileleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, asıl eserde ise sırasıyla bir sultanın dönemi ele alınır ve bölüm sonunda o dönemin âlimleri tanıtılır (eserin bir nüshası Tunus Ahmediye Ktp., nr. 6554'te kayıtlıdır). 2. *Zeylû Beşâ'iri ehli'l-îmân bi-fütû-tûhâti Âli 'Osmân*. Muharrem 1136 – Rebîülevvel 1137 (Ekim 1723 – Kasım-Aralık 1724) tarihleri arasında yazılmıştır. Hüseyin Hoca, *Beşâ'ir*'in yirmi dördüncü bölümü olarak hazırladığı bu eserde Tunus'un Osmanlı hâkimiyetine girişinden Hüseyinler'in kurucusu Hüseyin Paşa dönemine (1705-1735) kadar olan tarihini kısaca anlatmıştır (s. 87-118). Daha sonra aynı dönemde Tunus'un önemli ilim merkezlerinden Kayrevan, Sefâkus, Cerbe, Sûse, Nefta, Tevzer ve Bâce'de yaşayan, ardından eyalet merkezi Tunus şehrinde yetişen âlimler, tarikat şeyhleri, ayrıca hac seyahati sırasında Mısır, Mekke ve Dımaşk'ta görüştüğü âlim ve zâhidler hakkında geniş bilgi verilmektedir (s. 118-325). Eser, Osmanlı dönemi Tunus tarihinin Murâdîler ve Hüseyinler devri için önemli bir kaynak olduğu gibi bu iki dönemle ilgili en önemli biyografi kitabı sayılır (eserin tahlili için bk. Ahmed Abdüsselâm, s. 206-219). Önce Muhammed b. Hoca gözetiminde yayımlanan eseri (Tunus 1326) Tâhir el-Ma'mûrî

yeniden neşretmiştir (Libya-Tunus, ts.). 3. *el-Esrârü'l-kemîne fi ahvâli'l-kinekine*. Bir mukaddime, on iki bölüm ve bir hâtmeden oluşan risâlede kınakına (kîne, *Cinchona officinalis*) ağacının yettiği ülkeler hakkında bilgi verildikten sonra bu ağacın Avrupa'ya giriş tarihi, özellikleri, humma hastalığının çeşitleri ve tedavi yöntemleri ele alınmıştır. Eserin telif tarihi olarak 1138 (1726) yılı gösterilse de Avrupa'ya ilk seyahatinden sonra yazılmış olması ihtimalinin daha kuvvetli olduğu ileri sürülür (*el-Esrârü'l-kemîne*, neşredenin girişi, s. 17). Müellif bu eserini hazırlarken İtalyanca kaynaklardan da yararlanmıştı.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyin Hoca, *Zeylû Beşâ'iri ehli'l-imân bi-fütühâti Âli 'Osmân* (nşr. Tâhir el-Ma'mûrî), Libya-Tunus, ts. (ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-kitâb), neşredenin girişi, s. 69, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *el-Esrârü'l-kemîne bi-ahvâli'l-kinekine* (nşr. Kerrây el-Kosantîni), Kartâc 1993, neşredenin girişi, s. 13, 17, 32, ayrıca bk. tür.yer.; İzâhu'l-meknûn, I, 182; Ahmed Abdüsselâm, *Les historiens tunisiens*, Paris 1973, s. 206-219; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifîn*, II, 250-256; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 248; Muhammed Bûzîne, *Meşâhîrü'l-Tûnisîyyîn*, Tunus 1992, s. 184; Ahmed b. Mîlâd, *e'l-Ṭibbû'l-'Arabiyyü't-Tûnisî*, Beyrut 1999, s. 215-216; Abdülhafız Mansûr, *Fihrisü mahîtü't-tîb ve's-şâydele ve'l-bayṭara ve'l-beyzere fi Dâri'l-kütübî'l-vaṭaniyye bi-Tûnis*, Kahire 2000, I, 81-82; Kerrân el-Kosantîni, "Hoca, Hüseyin b. 'Alî b. Süleymân", *Mu.AI*, VIII, 547-550.

MURAT ÖZTÜRK

HÜSEYİN REMZİ

(1853-1936)

Lugat-ı Remzî adlı sözlüğüyle tanınan yazar.

Tulça kazasında (bugünkü Roman-ya'da Tulcea şehri) doğdu. Babası tüccardan İsmâil Efendi, annesi Emine Hanım'dır. Küçük yaşta İstanbul'a gitti. Orta öğreniminin ardından iki yıl Orman Mektebi'ne devam etti, mezun olmadan ayrılıp Mekteb-i Tıbbiyye-yi Mülkiyye'ye geçti ve buradan 1880'de mezun oldu. Ancak doktorluk yaptığına dair bir kayıt yoktur. Daha sonra Mekteb-i Hukuk'a girerek burayı da 1886'da bitirdi. Meslek hayatına küçük yaşta Maliye Muhasebesi Perakende Kalemi'nde başladı. Ardından maliyenin diğer bölümlerinde de bulundu. 1887'de girdiği Tahrîr-i Vergi İdaresi'nde uzun süre çalıştı; 3 Haziran 1902'de mümevizliğe terfi etti. Burada iken, II. Meşrutiyet'ten sonra imtiyaz sahibi ve başmuharriri olduğu *Mikyâs-ı Şeriat* gazetesinin "ahâlî-i İslâmiyye'nin

hissiyât-ı taassubkârânelerini galeyana getirecek sûrette neşriyatta bulunduğu" gerekçesiyle Birinci Dîvân-ı Harb-i Örfî'de yargılandı. 26 Mayıs 1909 tarihli irâde-i seniyye gereğince memuriyetle ilişiği kesildi. Müebbet kürek cezasına çarptırılarak Rodos adasındaki hapishaneye gönderildi. Yaklaşık üç yıl sonra Sultan Mehmed Reşad'ın cülusunun dördüncü yıl dönümünde 27 Nisan 1912'de affedilip İstanbul'a döndüyse de memuriyete başlatılmadı ve 2 Şubat 1913 tarihinde emekliye sevk edildi.

1887 yılı ortalarında Beyazıt'ta Kökçüler Kapısı'nda bulunan bir matbaayı devralan Hüseyin Remzi burayı yirmi yıl kadar işletti. Taşbaskı yaptığı devlet salnâmelerinde kayıtlı bu matbaada bir iki risâle hariç hep kendi kitaplarını bastı. 15 Kasım 1899 tarihli bir belgede matbaasını gerekli izni almadan Ermeni cemaatinden Mihran'a verdiğinden matbaacılık yapmasının yasaklandığı belirtiliyorsa da 1908-1909 yıllarında çıkardığı *Mikyâs-ı Şeriat* adlı gazeteyi kendi matbaasında basmaya devam etti. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Hüseyin Remzi 9 Aralık 1936 tarihinde İstanbul'da öldü. 1880'de evlendiği Necip Paşa'nın kızı Fatma Nazime Hanım'dan Mehmed Fâtih ve Ömer Alâeddin adında iki oğlu olmuş, soyadı kanunu çıkınca Altınbilek soyadını almıştır. Hüseyin Remzi'nin eserleri Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne muallimlerinden Miralay Hüseyin Remzi Bey (ö. 1898) ve Dârüşşafaka mezunu Hüseyin Remzi Bey'in (ö. 1925) eserleriyle karıştırılmaktadır.

Eserleri. 1. *Münşeâtü'l-ettâl* (İstanbul 1287, taşbaskı). Hüseyin Remzi'nin henüz on yedi yaşında iken yazdığı eserde mektuplaşma, mevlid, nikâh, düğün, ziyafet, sünnet ve iftara davet örnekleri, ayrıca mektep çocuklarına faydalı bazı bilgiler yer almakta, sonunda "Risâle-i Ahlâk" kısmı bulunmaktadır. **2.** *Nuhbetü'l-münşeât* (İstanbul 1292). Maliyeye dair yazışma örneklerini içeren kitabın kapağındaki bir ifadeden müellifin hattıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. **3.** *İlmihâl-i Tıbbî* (İstanbul 1305). Kapağında bir hıfzıssıhha risâlesi olduğu belirtilen ve altı kısımdan oluşan eserde sünnet olmanın önemi, abdest, namaz, oruç ve guslün faydaları, domuz etinin, afyon, esrar, tütün vb.nin zararları anlatılır. **4.** *Lugât-ı Ecnebiyye İlâveli Lugât-ı Osmâniyye*. Rüşdiye talebelelerinin yararlanması için cepte taşınacak boyutta hazırlanmış ve ilk defa 1880'de Hüseyin Remzi'nin hattıyla taşbaskı olarak basılmıştır. Müellifin tahminen 25.000

kelime içerdiğini belirttiği sözlükte Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeler için kısaltmalar kullanılmıştır. Sözlüğün 600. sayfasından itibaren Batı dillerinden gelmiş, yaklaşık 700 kelime yine dil kısaltmalarıyla birlikte sıralanmıştır. **5.** *Lugat-ı Remzî*. Hüseyin Remzi'nin 1888'de kendi hattıyla yazarak iki cilt halinde bastırdığı sözlükte 50-60.000 madde başı vardır. Eserde Osmanlı Türkçesi'nde kullanılmayan Arapça ve Farsça birçok kelimeye yer verilerek hacminin gereksiz yere arttırıldığını ileri süren dilciler olduğu gibi (*DİA*, XXXVII, 409-410) lugata hak ettiği değer verilmeyip daha sonra hazırlanan sözlüklerde kaynak olarak kullanılmamasının bir kayıp olduğunu söyleyen yazarlar da vardır (Birinci, sy. 31 | 1270], s. 55-70). Sözlükte başta tıp terimleri olmak üzere fen bilimleri terimlerine geniş yer verilmiş, bazı çizimler de eklenmiştir.

Diğer Yayınları: *Takvîm-i Remzî*. Bugünkü ajandalara benzeyen, bir sayfasında namaz vakitleri, diğer sayfasında o ay içinde gerçekleşmiş önemli olayların tarihinin yer aldığı bir sütunla kişisel notların yazılabileceği kısımları olan, toplam altmış dört sayfadan meydana gelmektedir. İlk baskısı 18 Receb 1306 – 30 Receb 1307 (20 Mart 1889 – 21 Mart 1890) tarihlerini içeren takvimden bugün kütüphanelerde mevcut olan sonuncusu 22 Mart

Lugat-ı Remzî'nin kapağı (İstanbul 1305)

